

našim revijama i časopisima. U tim svojim radovima on se među ostalim istaknuo kao majstor kulturno-historijskog eseja. Značajne osobine njegova stila o kojima smo već ranije govorili, tu su jošte znatno profinjene i usavršene. I duh i život i pojedine ličnosti staroga gornjega grada Zagreba evocira Szabó u svojim radovima s velikim uspjehom. Mnogi kulturno-historijski detalji, pa lična sjećanja autorova na znamenite ličnosti grada Zagreba iz prošlih decenija sastavljaju fino tkivo Szabina sugestivnog pričanja u kojem nam se razotkriva »genius loci« aristokratskoga, danas zamrloga gornjega grada. Samo primjera radi spominjemo neke radove ove vrste kao što su članci »Ilija Guteša (Morgenblatt 1930), »Die Leute aus der Visoka ulica« (Morgenblatt 1931) »Iz onog starog Zagreba« (Novosti 1931) i mnogi drugi. U ovom kratkom prikazu stvaralačke aktiv-

nosti prof. Szabó-a nisu obuhvaćeni svi njegovi radovi, ni sve njegove akcije, već su istaknuti samo neki najvažniji i najkarakterističniji dijelovi njegova rada. Danas sva naša javnost s velikim simpatijama i pažnjom prati njegov rad koji je stekao puno priznanje ne samo u stručnim krugovima nego i u najširim redovima inteligencije. Zato je i sva naša javnost s radošću pozdravila priznanje koje mu je iskazala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu izborom za dopisnog člana. Prof. Szabó nalazi se danas u punoj snazi stvaranja. Želja je naša da je trajno zadrži i da našu knjigu i napose naš časopis obogati novim plodovima svoga velikog znanja i nesmanjenog oduševljenja za sve one trajne vrednote koje su nam namrla prošla pokoljenja.

Mirko Stanisavljević

JASTREBARSKO

Ne imamo u listinama viesti, koje bi nam kazale, kada je zasnovano mjesto Jastrebarsko. Ali nema sumnje, da je Jastrebarsko veoma staro mjesto, te da je bilo davno prije tatarskih provala nastanjeno. Sačuvani pisмени spomenici spominju nam Jastrebarsku* u županiji podgorskoj, po prvi put god. 1249. To mjesto u listini spominje »Forenses de Jastrebuska«, a po tom možemo zaključiti, da je već tada bila Jastrebarska veće mjesto — trg. Po samom imenu znademo, da je to prastara hrvatska naselbina. God. 1257. umoliše Jastrebarčani »hospites nostri de Jastrabarcka« kralja Belu IV., da im podijeli povlastice, kakove su već onda imali Samoborci i Petrinjci. Kralj im podijeli povlastice, naime: pravo birati si po volji sudca (maiores), koji će njihove prepore suditi, dok priziv ide samo na kralja. Banu, kad bi k njima došao, dužni su dati stan, dok će im ovaj morati za ostalo plaćati; nadalje dobiše pravo izbirati si svećenika po volji, slobodu raspoložbe imetkom, a napokon slobodu izsečenja i primanja novih doseljenika. Jedina obveza određena je tim privilegijem, da su dužni godimice plaćati kralju kao daću (collecta) 100 penza, a trideset u ime trgovine (tributum fori). Pošto ali niesu imali dovoljno zemlje, naloži kralj banu ciele Slavonije Stjepanu, da Jastrebarčanima odredi tri rali od zemlje Cvetkovića (Cvetk), sinova Kundisa i plemena Draganića (Draguslai),

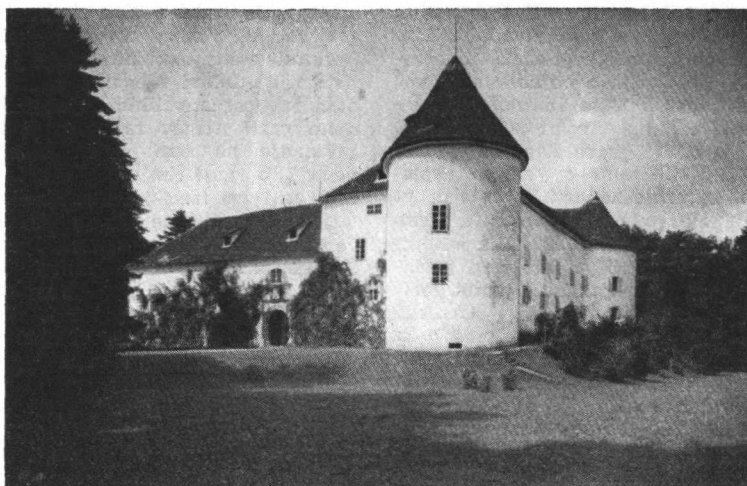
pripadnika grada podgorskoga. (U istoj listini tačno su omeđeni posjedi jastrebarski).

Ovaj toli važan privilegij, na kojemu bude osnovan sav razvoj občine jastrebarske potvrdi kasnije g. 1340. u Zagrebu na Jurjevo ban Mikac Prodanić, na molbu Vuka sina Vukova, sudca jastrebarskoga, te građana Ladislava sina Lackova, Petra sina Andrije, a unuka Vučine i sina Pavla Vukova; g. 1420. u Časlavi kralj Sigismund zajedno s potvrdom Mikčevom, g. 1489. kralj Matija Korvin, g. 1495. na blagdan B. D. M. u Zagrebu ban Ivan Korvin, g. 1648. kralj Ferdinand III a napokon g. 1670. kralj Leopold I.

Kojim načinom je Jastrebarska koncem XIV. vieka došla u vlast meštra Franje Bernardova građanina budimskoga, nije nam poznato. To se je ali jamačno dogodilo za vlade kralja Sigismunda, koji je rado trgovao imanjima i pravima, ne pazeći dali su time povređeni pravi gospodari toga. Godine 1392. dozvoli kralj Sigismund rečenomu Franji, da može s Jastrebarskom po volji raspolagati (pa i prodati je). Dvie godine iza toga proda Franjo sa svojim sinovima Pavlom, Filipom i Franjom Jastrebarsku pred kaptolom budimskim za 4.000 for. zlata Ivanu Mutini (Muchin) sinu Rafaela Lipovačkoga i bratu njegovom Nikoli gospodarima susjednoga grada Lipovca. Nove gospodare jastrebarske uvede po nalogu kraljevom iste godine 21. oktobra kaptol zagrebački.

Poslije smrti Mutine Lipovačkoga nasliedila je njegove posjede jedinica mu kći Jelena, pošto je Mutinom domrlo pleme Lipovačkih. Zapisom učinjenim god. 1442. pred kaptolom zagrebačkim, darova Jelena

* Historijski dokumenti pišu ime Jastrebarsko s krajnjim a po magjarskom pravopisu. Zato to ime dolazi u ovom članku u oba oblika hrvatskom i magjarskom. — Op. ur. N. S.

Dvor u Jastrebarskom

trg Jastrebarsku s gradom Lipovcem, te Kostajnicu i Komogovinu svomu mužu knezu Martinu Frankopanu. Kad je Jelena umrla, držao je nadalje knez Martin Jastrebarsku, te uz svoje obične naslove nosi također i naslov gospodara Jastrebarske. Druga njegova žena Dora udova kneza Ivana Blagaja, živjela je veoma rado u Jastrebarskoj, gdje je 10. februara 1448. zajedno sa sinom si Nikolom Blagajem zapisala i darovala mužu si Martinu Frankopanu, polovicu grada Vrbasa i Kozare (na Sani) uz opazku da te gradove može odkupiti kralj, ili drugi tko u koliko bude imao interesa. Za darovanje svoje žene izposlova knez Martin god. 1462. u kralja Matije Korvina darovnicu, uz uvjet, da poslije njegove smrti pripadnu gradovi Lipovac, Steničnjak i Kostajnica kruni. Iste godine uveden Martin po zagrebačkom kaptolu u posjed ovih gradova i posjeda. Tako je god. 1464. ponovno uveden u trg Jastrebarsku i grad Lipovac u prisuću župana cvetkovičkoga Jurja, Andrije Juršića, Pavla Petravića iz Cvetkovića, Stjepana iz Volavja, Antuna starješine krašićkoga, Matije iz Trga i Blaža iz Draganića.

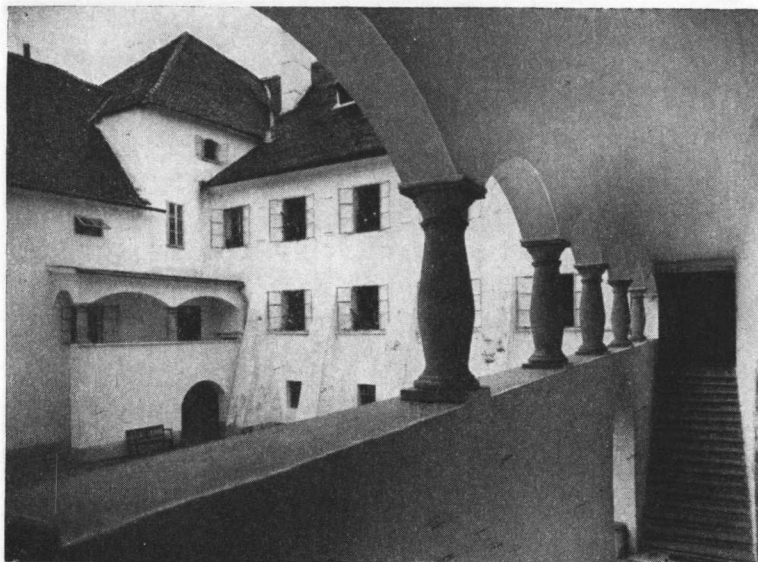
Uzprkos svim povlasticama, koje je Jastrebarska dobila od kraljeva, pobirao je lipovački gospodar od njih razne daće. Pa i onda, kad se god. 1478. spominje Lipovac kraljevskim gradom, morali su Jastrebarčani činiti razna podavanja službenicima gradskim. Iste godine 1478. naloži pismeno 14. februara iz Budima kralj Matija kaštelanima kraljevskoga grada Lipovca, da se više ne usude ubirati od Jastrebarčana protupravne daće, već da ih štite od nepravde. On im naloži, da imaju štititi domaće i strane trgovce, koji dolaze s robom u Jastrebarsku. Ovom izpravom podieli kralj sudbenom stolu

jastrebarskomu pravo, da može nad zločincima i razbojnicima izvršivati smrtnu kaznu (jus gladii). Kralj dozvoli također i godišnje sajmove u Jastrebarskom, i to na Duhove kod crkve sv. Duha, a na Veliku Gospoju, Nikolinje i Martinje kod crkve sv. Nikole. Skoro na to god. 1480. naloži opet kralj Matija iz Zagreba kaštelanima lipovačkim, da štite Jastrebarčane, te da ih ne opterećuju neobičnim daćama.

Dok je odlučni kralj Matija živjeo, mogli su Jastrebarčani pod njegovom zaštitom liepo i mirno prebivati. Iza smrti Matijine 1490. pripade Jastrebarska s inim mnogim hrvatskim gradovima ugovorom požunskim 17. juna 1490. naravnomu njegovomu sinu hercegu Ivanu Korvinu. Taj novi feudalni gospodar potvrdio je doista slobode Jastrebarčana, ali se uza sve to nije žacao krnjiti njihova prava i slobode.

Već od starine imali su Jastrebarčani u svom trgu mali drveni kašteo za svoju vlastitu obranu. Bez dvojbe opirahu se Jastrebarčani nasilju Ivana Korvina, radi česa je valjda Ivan Jastrebarčanima silom oteo njihov kašteo, te ga razorio. Da pako svoju vlast čim bolje učvrsti, sagradio je oko god. 1500, na otetom zemljištu građanina plemića Martina Domitrovića, u obsegu teritorija občine novi grad, kojemu bijaše svrha, da gospoduje nad trgom jastrebarskim. To je današnji jastrebarski grad. Uzaludan bijaše prigovor učinjen godine 1502, pred kaptolom čazmanskim po občinskom sudcu plemiću Jurju Miriniću i fiškušu Stjepanu Berečku, glede toga nasilja. Korvinov grad osta na svom mjestu, da bude strahom i napasti slobodnih Jastrebarčana.

Sred ove razmirice darova g. 1502. herceg Ivan Korvin svoj grad Jastrebarsku s isto-

Pogled na stubište i dvorište dvora u Jastrebarskom

imenim trgov i Lipovac braći Ladislavu, Tomašu, Franji i Nikoli te Stjepanu Petevima od Gerše, za velike zasluge u ratu protiv velikih neprijatelja Hrvatske. Ove uvede po nalogu kralja u posjed kaptol budimski po svom povjereniku kanoniku Brcku iz Pathone, te kraljevski čovjek Martin Dragatić, a u prisuću plemića Valentina i Blaža iz Pribića, te draganičkih plemića župana Andrije i Tome Bencetića. Tomaš Petev vršio je počam od god. 1511. glavnu upravu i kaštelanstvo u Jastrebarskoj i Lipovcu, a god. 1517. spominje se u prvoj kaštelanom Mihajlo iz Almanda.

Po nagovoru valjda, bogatog kancelara i kardinala Tome Bakača-Erdöda, koji je oko svoga Okić-grada hotio razmaknuti svoje posjede, dogodi se, da su Petevi g. 1519. u Budimu 9. juna, pred dvorskim sudcem vojvodom Lovrom Iločkim, zamienili svoje gradove Jastrebarsku i Lipovac, sa Tomom Bakačem i njegovim nećacima za imanja ovih u Ugarskoj uz doplatak od 750 for. U tom ugovoru spominje se i tribut, koji se je običavao pobirati u Jastrebarskoj, što je kasnije dalo povoda mnogim razmiricama s trgov.

Od toga vremena ostadoše Erdödy vlastelini u Jastrebarskoj, uzevši si u XVI. vijeku naslov gospodara Jastrebarske. Od svih starijih Erdöda bijaše ban Petar, poznati prijatelj protestantizmu, najbolji prema jastrebarskim građanima. On potvrdi dva puta god. 1539. i 1563. slobostine občine jastrebarske, a svojim kastelanima zabranjivaše najstrožje činiti ovima ma i kakova nasilja.

S toga mu je i občina veoma pomagala, kad je što uztrebao. God. 1549. pomogla mu je občina kod gradnje staje i štaglja kod grada, a god. 1553. dala mu je iz svojih občinskih šuma do 80 vozova drva za izpecanje cigle. Ne imajući još godine 1552. Petar Erdödy mužkog poroda namre svoje gradove za slučaj ako ostane bez sina, kćeri si Ani, što god. 1554. potvrdi kralj. Godine 1559. dobi opet novu darovnicu od kralja za Jastrebarsku, Lipovac, Zelin, Novigrad i Hrastilnicu u križevačkoj županiji, te Cesargrad.

Turski nasrtaji u okolicu Jastrebarske bijahu za života Petra Erdöda veoma česti. Petar kao vješt vojskovođa znao je dobro braniti svoje, a baš morao je uvijek biti spreman, jer su Turci često onuda polazili na pljačkanje u Kranjsku i Štajersku.

God. 1567. umrie Petar Erdödy u Jastrebarskoj, a pokopan je u kapeli sv. Petra, kod koje utemelji posebnu prebendu, koju dobivahu kasnije od Erdöda namješteni prebendari. Na grobu Petrovom vidjao se je još god. 1700. spomenik koji se nalazi u samoj župnoj crkvi. Poslije njega držala je Jastrebarsku udova mu Barbara Alapićeva sa sinovima Tomom i Petrom. Imanjem upravljaše plemić Blaž Vrančić poznati nasilnik, te Šimun Hrvoj, koji su kmetovima sto muka zadavali. — S toga nije ni čudo, da su ovi kmetovi oko Jastrebarske i Lipovca, koji nisu manje stradali od Tahijevih, godine 1573. pridružili se ustanku. Do 5000 kmetova iz okoliša Jastrebarske i Okića ustalo je bilo s namjerom, da provale u Žumberak i Metliku.

Na starinsku uređena »hall« veleposjednika g. Ehrmanna u dvoru Jastrebarsko

Sin Petra Toma Erdödy, glasoviti kršćanski junak, vojskovođa i državnik, nije pošao stopama otčevim, jer je počeo Jastrebarčane silno ugnjetavati, kao i susjedne slobodne občine. Njegova je uspomena još danas strašna u ondješnjem narodu. Uz ovu nevolju trpjela je mnogo okolica Jastrebarska od divljih Turaka, te su čopori Hasan paše Predojevića više puta zalietali na zemlje jastrebarske. God. 1539. 20. maja oplienišu Turci upravo užasno okoliš Jastrebarske, Kerestince i Samobora, odvučavši sobom mnogo roblja. 28. decembra iste godine porobiše Turci poštu kod sv. Ivana (Desince), te posjekoše poštarske konje, nu u sretan čas znao ih je junački Toma Erdödi izmlatiti.

Poslije sretnoga sisačkoga poboja, 1593. prestaše nešto te turske nevolje. Ali eto opet drugih. God. 1608. posvoji ban Toma Erdödy sve purgarske vinograde jastrebarske u Golom vrhu, Divnom potoku, Starjaku i Brezniku, a kod toga razoriše njegovi trabanti do 60 purgarskih kleti, te odstraniše stari međaš na Žuljarovom brodišću, koji je od pamtivieka opredjelivao granicu kmetova lipovačkih od zemalja jastrebarskih. Malo je šta dobra učinio ban Toma Erdödy Jastrebarčanima, a bila je jamačno velika iznimka, kad je godine 1621. sa sinom si Sigismundom oslobodio Stanu Zrnarić, purgarku od svih daća gradskih.

Mnogo gore bijaše po Jastrebarčane, kad je zavladao jastrebarskim imanjem unuk Tome Mirko Erdödy. Njegovi službenici i trabanti bijahu upravo grozni nasilnici.

Uzalud htjedoše purgari jastrebarski obnoviti međe svojih zemalja, kad im to nije dao provesti, premda je godine 1648. kralj Ferdinand III. potvrdio njihove povlastice. Ljudi grofa Mirka Erdöda usmratiše god. 1647. građanina Nikolu Matkovića u vlastitoj njegovoj kući, objesivši ga o gredu, a sina mu i ženu do zla boga izmrcvariše. Iste godine ubiše građanina Ivana Frančaka. Takovih i sličnih nasilja bilo je dosta. Zaželješe već građani mir. Oni sklope godine 1650. s grofom Mirkom nagodu, koja je imala valjati za života njegova i sina mu Adama. Nu i tim niese mnogo postigli. Nasilja se opetovahu. Osobito prefekt jastrebarskog i lipovačkog imanja Gašpar Magdalenić 1669.—1671. znao je u koječemu nasilno dodijavati obćini jastrebarskoj. Godine 1660. oko Tri kralja dade Mirko Erdödy po svojim ljudima uhvatiti ni kriva ni dužna građanina Nikolu Frančaka, izšibati i baciti u gradsku tamnicu! Tuj ga je mučio gladom i žeđom sve do 4. oktobra, dok se nije mukom odkupio, plativši upravitelju Stjepanu Magdaleniću 50 imperijala.

Sličan okrutnik bijaše također gradski provizor Ivan Hrvoj, Taj je otimao građanima jastrebarskim šumu Kneju, a valjda sin ovoga Petar Hrvoj htio je oteti obćini sajamsko pravo. Ivan Hrvoj često je javno zlostavljao građane i prietio im se raznim zlom. Proti ovomu ustadoše građani pritužbama na sabor, bana i kralja. To je ipak nešto pomoglo, jer je kralj Leopold odredio, da se urede razmirice među obćinom i vlastelinstvom. Posebno hrvatsko povjerenstvo uredi ovaj

Jedan od mnogih salona veleposjednika g. Ehrmanna u dvoru Jastrebarsko

dugotrajni priepor god. 1694. Kako je to tada uređeno, osta sve do godine 1848, jedino što je god. 1699, vlastelinstvo jastrebarsko prisvojilo si pravo maltarine.

Spomenuti Ivan Hrvoj, premda bijaše veliki nasilnik, to je ipak svoju uspomenu donekle popravio. On se pobrinuo za duševni

napredak Jastrebarčana, pošto je oporukom ostavio zemlje i jedan funduš u trgovištu, koje bilo namienjeno uživanju jastrebarskoga školnika.

Po originalnim ispravama napisao:

E. Laszovski

KO JE PISAR DUBROVAČKOG »LIBER STATUTORUM DOANE«?

Najlepši rukopis u gotičkoj minuskuli što ga poseduje dubrovački arhiv, ujedno i jedan od najlepših rukopisa Jugoslavije u toj vrsti pisma, je dubrovački »Liber statutorum doane«. Proračunato jednakomerni potezi kaligrafa i ukusni inicijali sa linijskom ornamentikom stvaraju neobično estetski utisak. Šteta je što je rukopis oko 200 godina služio carinskim činovnicima Dubrovnika kao priručnik, te je od toga njegov izgled mnogo stradao. Radi lepote njegove nije čudo što je do sada 2 puta objavljivao, prvi put od Eitelbergera¹ kao dokumenat umetničkog stvaranja u Dalmaciji srednjega veka, ali to izdanje je loše radi premnogog pogrešaka u čitanju, drugi put mnogo savesnije i tačnije od Mihajla Peterkovića² kao prvovrstan izvor

za kulturno-ekonomsku istoriju naših zemalja i napose Dubrovnika. Ni jedan, ni drugi editor nije se upuštao u zanimljivo pitanje čija je ruka stvorila ovaj spomenik od tolike umetničke vrednosti. Rešenje toga pitanja ipak nije nemoguće i rukopis sam daje osnove za rešavanje bar do stepena verovatnosti.

Jasno je da Dubrovnik godine 1277, kada je pisan »Liber statutorum doane«, kao što se u njegovom naslovu pominje³, nije mogao da obiluje rukama koje bi bile u stanju i sposobne da stvore takvo umetničko delo. Mereći sa tadanjim merilom pismenosti i izvežbanosti, to je morala biti neka iznimno izvežbana i vešta ruka, kakva se ne može naći ne samo ne na svakom koraku, nego ni u svakom gradu. Kod čitanja rukopisa opaža se da su prvobitnoj jezgri toga carinskog zakonika pod kasnijim dubrovačkim knezovima dodavane naknadne dopune. Takvih naknadnih dopuna ima odmah iz prvih godina posle

¹ Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien, 1884.

² Statuta doane civitatis Ragusii. Izvori za ist. Južnih Slovena, Ser. V, Knj. 1. Beograd, Srp. kr. akad. 1936 (str. 385 sl.).

³ Naslov v. niže!